

Uue Maailma taasavastamine

Uue Maailma lood. Uue Maailma Selts, Tallinn, 2011. 216 lk.

Raamatututvustust tahaks alustada paari isikliku mälestuskilluga. Olen kasvanud üles Tallinnas Endla tänava alguses – majas, mis kannab praegu numbrit 10. Kolisime sinna 1955. aasta alguses, kui olin mõni kuu vana. Minu koduste kõnepruugis olid naabertänavate tarvis aeg-ajalt kasutusel seesugused nimed, mis ei kattunud nii-öelda ametlike tänavanimetustega. Tänavat, mis Nõukogude ajal kandis Komsomoli nime, kutsuti mõnikord täpsustavalt Suur-Ameerikaks (kuid mäletan ka vastupidist nimereastust, kus enne öeldi Suur-Ameerika ning seejärel lisati seletuseks juurde, et nüüd on see Komsomoli tänav) ja Kiire tänava kohta öeldi Väike-Ameerika. Nende nimede juures paelus mind ennekõike nimi Ameerika, sest sellega assotsieerus midagi kauget ja kättesaamatut. Kodumajast raudtee poole minnes oli Nõukogude Liidu kangelase Joosep Laari nimeline tänav, mille kohta kasutati aeg-ajalt nime Villardi. Miks ühel tänaval võis olla mitu nime, seda ei suutnud ma oma lapsepeaga tollal ära mõistatada. Ja väga lahtiste kaartidega neist asjadest sellel ajal rääkida kah ei tohtinud. Mäletan vaid vanaema ütlemist paaril korral nii moka otsast, et nii nimetati neid tänavaid *omal ajal*. Väljendi „omal ajal” semantilist keerukust ma muidugi lapsepõlves ei mõistnud. Ja samamoodi hämaraks jäi põhjus, miks oli vaja tänavanimed ümber muuta. Nii lihtsalt oli ja sellega tuli leppida.

Nii Suur- kui ka Väike-Ameerikas elasid mu klassivennad, kelle juures aeg-ajalt külas käisin, sealkandis elas üldse palju mu kooliõdesid ja -vendi. 1962. aastal alustatud koolitee tollasesse Tallinna 7. Keskkooli tekitas aeg-ajalt minu meeltes muudki segadust. Nimelt väitsid mõned vanemad daamid, kueldes et käin Hariduse tänava koolis, et see kool on hoopis Prantsuse Lütseum. Kuna 7. keskkool oli inglise keele kalalakuga, siis mõnikord kuulsin mõnd eestiaegset väarikat prouat väitmas, et käin sootuks Inglise Kolledžis, ja see süvendas minu kimbatust maailmaasjadest aru saamisel veelgi. Aga aeg oli seesugune: kodudes peeti jõule, mida ametlikus kalendris olemaski polnud, kodukeeles käibis mõiste Eesti aeg ning vanemaid ja väarikaid kübaraga naisterahvaid kutsuti prouadeks.

Tõtt-öelda ma ei mäleta, et lapsepõlves oleksin kuulnud piirkonna kohta, mis asub justkui kolmnurgas haaradega Pärnu maanteeid pidi „Hendriksoni küüruni”, raudteega kõrvuti jooksva Tehnika tänava ning Suur-Ameerikani, kasutatavat nimetust Uus Maailm. Ajaloolise Kassisaba piir jooksis Luise tänavat pidi, mis on Endla paralleel minu kodumajast pisut üle saja meetri põhja suunas. Seda nime igapäevaelus ju ka ei kasutatud, kuigi ajalooliste asuminimede velmamisel ei tulnud Kassisaba minu kõnepruuki uusavastusena. Kassisaba poole polnud mul suuremat asja. Kui, siis ainult Luise tänavat toidupoodi või piki Koidu tänavat Saarmanni sauna. Seega seisis minu kodumaja kahe ajaloolise asumi vahel, justkui puhvertsoonis, millel puudus oma selge identiteet.

Raamat Uuest Maailmast on omapärane ja väärt lugemisvara, mida on võimalik uurida erineva eelhäälestusega. Nende ridade autorit kannustas lugema emotsionaalne side selle ajaloolise piirkonnaga. Minu kodumajast oli läbi õuede Suur-Ameerikasse kiirel kõnnil paari minuti tee ning nagu juba öeldud, oli mul sinna aeg-ajalt asja. Piirkonnas, mis jäi kahe Ameerika vahele, teadsin ma enam-vähem kõiki maju. Tänu sellele, et sealkandis elas palju perekonnatuttavaid ja koolivendi-õdesid, olen ma käinud neis majades sees ja viibinud planguga piiratud hoovides. Kõik see kokku tekitab minus nostalgipuhangu, mida on sõnadesse raske panna. Raamatust otsisin ma vist ennekõike emotsioone, mis oleksid samal lainepikkusel minu omadega, ja pettuda mul ei tulnud. Mitmes pajatatud loos tundsin ennast ära. Järelikult on mul vähemalt osaga Uue Maailma elanikest midagi ühist, mis on tunduvalt siduvam kui lihtsalt elamine naabrus. Kui püüda lahti mõtestada enda ja Uue Maailma vanemate elanike ühisosa, siis sobiks kõige paremini vast miljöötunnetus. See viimane on muidugi kohmakas ja väga lai mõiste. Aga ma üritan seda siiski natuke selgemaks rääkida.

Esimene sarnasus minu ja Uue Maailma elanike vahel puudutab ruumi privaatsust, mis ei piirdu ainult korteriga ja mida tavaliselt ka koduks kutsutakse. Minu kodumaja juurde kuulus aed, mis oli muust maailmast eraldatud planguga. Tegemist oli vaid meie maja elanike kasutada territooriumiga, kuhu võõrastel asja polnud. Täpselt samamoodi oli enamike Uue Maailma majadega. Ka seal olid hoovid, sageli lukustatavad (meie väraval lukku siiski polnud) ning väljatõrjumisele kuulusid kõik, kes piiri ületasid. Kuna meie maja territooriumi piiras plank lausa kolmest küljest, siis oli kahe maailma

piir väga selge. Umbes kahe ja poole meetrine aed kinnitus majaserva külge ning seda lahutas kõõgiaknast kolme meetri jagu. Mul on siiani meeles mõtisklused tiheda plankaaia tähtsusest elus. Ühel pool askeldavad rahulikud maaelanikud oma väikestel peenramaadel, kus kasvatati enamasti lilli, ja neid eraldab metsistunud viljapuuaia mörisevatest joodikutest kõigest paari sentimeetri paksune aed. Eriti huvitav oli minu jaoks see, et niivõrd erinevad tegevused, nagu seda on maakaevamine ja viinaviskamine, võisid toimuda teineteisest sõltumatult paari meetri kaugusel. Täpsustuseks seda, et metsistunud aed oli eikellegimaa ja kõigile avatud. Minule oli naaberkrundile minek keelatud ja mind sinna ka ei tõmmanud. Aga oma aed oli lapse jaoks turvaline ruum. Mäletan, et paaril korral olin sunnitud põgenema ümbritsevat hruštšovkades pesitsevate vene keelt kõnelevate laste eest, keda oli õpetatud omaealisi eestlasi (üldnimetus meie kohta oli kas *kuratiki* või *fašistõ*) peksma, ning ma põgenesin oma hoovi. Ma teadsin, et oma õue sisenedes olin turvatsoonis, sest see oli MEIE HOOV, mida iga maaelanik kaitses. Usun, et samasugused tunded valdasid kõiki lapsi Uues Maailmas, kelle maja juurde kuulus oma hoov.

Nagu juba vihjatud, polnud ümbrus ohutu. Meie maja suruti viiekümneandel ehitajate klubi ja ehitustööliste ühiselamu vahele. Üle tee kerkis märtsipommitamise tagajärjel tühjaks jäänud krundile kommunaalmaja ning mõnikümme meetrit sealt raudtee poole asus järgmine ühiselamu, mille keldris oli Endla pood. Uute majade elanikud olid enamikus sisserrännanud ning kandsid sootuks teistsugust maailmatunnetust.

Nii minu kui ka Uue Maailma elanike jaoks oli ruumiline privaatsus väga oluline. Meie maja välisuks lukustati õhtul kell kümme, kuid ma tean maju Uues Maailmas, mille välisuks oligi kogu aeg lukus. Ja majades valitses distsipliin, mis oli üsna range, kui elanikud pidid igapäevaselt jagama näiteks ühist tualetti või vannituba. Väiksemagi ühiselureeglitest üleastumise korral tabas sind kaaselanike hukkamõist, mis või paisuda ka sõnavahetuseks või koguni olmetülks. Mõningatel juhtudel võttis üksteise järel nuhkimine lausa patoloogilised vormid. Mäletan oma külaskäike klassivenna juurde Suur-Ameerikas, kus pärast koridoris asuva tualeti külastamist paotus alati ka vastastoa korteri uks, sest ühel vanemal halli pea ja prillidega proual oli vaja tuvastada, kes vastavat ruumi kasutas. Ei tea küll väita, et pärast igat tualetikülastust oleks too proua kontrollinud ühiskasutatava ruumi vas-

tavust kirjutamata ühiselureeglitele, kuid päris võimatu see ka pole. Nõukaajal ehitatud majade elanike arusaam ühiselureeglitest oli teine. Naabruses asuvates ühiselamutes valitses lausa sõjaväeline kord, sest reeglina istus valvelauas karmi olemisega mutt, kes oli nii korraldajaks kui ka moraaliapostel ühes isikus. Lastega peresid elas seal vähe. Ühe mängukaaslase juures kodus olen paaril korral käinud. Poiss nimega Tolik (Anatoli siis ilmselt) oli Venemaal sündinud ja valdas sujuvalt nii eesti kui vene keelt. Mul oli raske otsustada, millisesse maailma ta tegelikult kuulus (keel määras, kummal pool rindejoont sa olid). Maailmasjadest rääkides tõi ta alati võrdlusi oma sünnipaigaga, mis kandis nime Slava: et vaat kus meil Slavas oli see ja teine – ikka alati palju suurem ja vägevam kui siin. Nende kodu koosnes ühest toast, ja mööblist mäletan vaid voodeid ja lauda. Kas seal ka näiteks kraanikauss oli, ei tea väita. Ilmselt siiski polnud, sest maja keskel asus väikeste lukustatavate kapikestega ühisköök ja koridori lõpus olid tualetid. Need paar külaskäiku ühiselamusse mõjusid mulle rusuvalt. Siin polnud õieti midagi, mis oleks mahtunud minu arusaama kodust.

Uue Maailma raamat on vähemalt minu tõlgenduses eelkõige mälu raamat. Seda mõistisin ma kohe, kui lehekülgi pöörama hakkasin. Küllap ongi nii, et raamat räägib igapäevaga, kes seda käes hoiab, eri keeles. Mind kõnetas see just sellisel kombel, nagu eelnevas peaaegu et pihtimusena kirja sai pandud. Otsisin raamatust eelkõige inimest, kes Uue Maailma näo oli kujundanud. Raamatu kompositsioon andis selleks hea võimaluse. Viide peatükki koondatud kakskümme kaks kirjutist, mida raamatu koostajad lugudeks nimetasid, on väärt materjal, et uurida Uut Maailma prosopograafiliselt. Ühtpidi on need lihtsalt pajatused, kusjuures koostajad pole lugude kirjanikke eelnevalt suunanud või instrueerinud. Trükimustaks saanud mõtete autorid on olnud vabad, neile on antud võimalus arendada lugu just täpselt nii, nagu nad heaks on arvanud. Ainsaks kompositsiooniliseks kohustuseks, mis nõuab koostajate poolt seatud raamidesse jäämist, on asjaolu, et nad on kõik olnud Uue Maailmaga seotud. Retsensendil puudub ülevaade, kui palju oli neid, kes mingil põhjusel jätsid vastamata üleskutsele kirjutada oma lugu. Ja kui jäeti, siis oleks maailmatuma huvitav teada, mis põhjustel nii toimiti. Uue Maailma raamatu eesmärgiks on ühe ajaloolise Tallinna linnaosa identiteedi velmamine, kuid tegelikult on see siiski uue identiteedi loomine ja kinnistamine. Eks neid inimesi, kes mäleta-

vad Uut Maailma enne omariikluse kaotamist, jääb järjest vähemaks. Ja tänapäeval, mil inimesed vahetavad elupaika kordades kiiremini kui nõukaajal, jääb paratamatult vähemaks ka neid, kes aastakümneid Uut Maailma oma koduks on pidanud. Kahjuks ei saa me enam ilmselt kunagi kujundada täpsemat pilti sellest, millised olid inimsuhted näiteks majas minu klassivenna juures Suur-Ameerikas – seal, kus valvati tualetikasutuse üle. See episood on ju kõigest ühe eemalseisja tähelepanek inimeste omavahelistest suhetest Uues Maailmas. Kuid tohutult põnev oleks teada saada rohkemat: kas oli kehtestatud ka graafik koridoripõranda pesemise kohta, kuidas suhtuti naabrite juures peetavatesse väheke lärmakamatesse pidudesse, kuidas suhtusid staažikad majaanikud uusüri-listesse jne. Teisisõnu: kuidas käis majades „elu ise”. Sugugi vähem huvitav poleks teada saada, kuidas toimus suhtlus naabermajade elanikega. Kuivõrd nendega üldse kokku puututi? Ja minu enda kogemust meelde tuletades oleks põnev teada saada Uue Maailma elanike vanade olijate suhet nõukaaegsete majade elanikega. Kõhutunne ütleb mulle millegipärast, et retsensendi soovunelmaks kõik see jääbki.

Paar selgitavat märkust tuleb kindlasti lisada ka nende jaoks, kes kuulevad Uuest Maailmast esmakordselt ja uurivad raamatut ilma eelhäälestuseta.

Tallinna ajaloolistest linnaosadest kuulub Uus Maailm nii-öelda keskmisse põlvkonda. Aktiivne ehitustegevus hakkas kolmnurgas Suur-Ameerika, Tehnika tänav ja Pärnu maantee pihta tsariajal. Küllap oli peamiseks asustustegevuse käivitajaks 1870. aastal alustanud raudteeliiklus Peterburi ja Tallinna vahel ning Vene impeeriumi hoogne moderniseerimine impeeriumi äärealal. Tööstusettevõtteid kerkis Tallinnasse hulganisti. Kujuneva Uue Maailma jaoks oli märgilise tähtsusega A. M. Lutheri puidutöötlemisvabriku rajamine 1883. aastal. Tõrniliselt arenevad kapitalistlikud suhted vajasid töökäsi ning tööinimene pidi kuskil elama. Hoonestamata ala Lutheri vabrikust üle Pärnu maantee pakkus ideaalseid tingimusi elamuehituseks, mis kujunes 20. sajandi alguseks töölisaguliks. Eesti Vabariigi algaastatel ehitustegevus soikus, kuid 1920-ndate teisest poolest kuni iseseisvuse kaotuseni hoogustus jälle. Perioodil 1918–1939 ehitati siia 810 elamut. Kuid see, mis oluliselt muutus, oli elanike ühiskondlik kuuluvus. Tsaaririigist lahtirakendamine tõi endaga kaasa suurtööstuse kokkukuivamise ning tööstustöölise arvu vähenemise. Küll aga vajas lahendamata elamispiinda kujunev keskklass

– ametnikud, haritlased ja väikeettevõtjad. Uus ühiskondlik kiht kandis endas ka uut suhtumist ümbritsevasse ning töolistega võrreldes kõrgemaid nõudmisi elustandardile. Vaieldamatult oli Teisele maailmasõjale eelnenud periood Uue Maailma kuldaeg. Kuidas iseloomustada aga aega, mil iseseisvus oli kadunud? Kindlasti on üheks märksõnaks majaanike ühiskondliku tausta muutumine ja sellega seoses teises ka kohatunne. Uusehitused, kus leidsid elupaiga sootuks võõra tausta ja mentaliteediga inimesed, lõhkusid tervikut veelgi. Kes Uue Maailmaga vähem kokku puutunud, sellele soovitan kindlasti süveneda fotodesse raamatukaante vahel, millele sekundeerivad arhitektuuriajaloolase Oliver Orro põhjalikud kommentaarid (jalutuskäigud Oliver Orroga) ning prima Tallinna ajaloo tundja Robert Nermanni kirja pandud ajaloolised ekskursid. Raamatu suureks väärtuseks pean seda, et siit leiab illustreerivat materjali, mis pärineb Uue Maailma põliselanike isiklikest kogudest. Tegemist on üsna intiimset laadi ainesega, mida tavaliselt ei näidata ka parematele sõpradele. Järelikult on Uue Maailma ajaloo jäädvustamine siin juuri ajanud inimestele oluline.

Uus Eesti aeg tõi kaasa ajalooliste linnaosade väärtustamise. Muidugi ei läinud kõik nii libedalt ning vanu asumeid tähistavad sildid ei ilmunud tänavanurkadele iseenesest ja üleöö. Aga seal nad nüüd on ja vähemalt Uuel Maailmal on nüüd ka oma kirjapandud ajalugu. Soovitan raamat kätte võtta ja leida aega, et selle juhatusel silmad lahti Uues Maailmas ringi käia. Igatahes on Uue Maailma seltsi ettevõtmine kandnud head vilja ja teeninud ära sügava kummarduse.

Üks seik vajab siiski vast veel selgitamist – et kust pärineb Uue Maailma nimi. Torupilli, Kassisaba, Sibulaküla, Kelmiküla, Veerenni ja teiste kõrval on tegemist ikkagi üsna ebatraditsioonilise paiganimega. Nimelt asus praeguse Pärnu maantee ja Suur-Ameerika nurgal – tõsi küll, praegusest siiski veidi Tõnismäe poole, nii umbes praeguse bussipeatuse kohal – 18.–19. sajandil võorastemaja nimega Wirtshaus America. Pärnu maanteelt viis Endla tänavale (tollal Wittenhofstrasse) nimetu tee, millest sai Tallinna rae otsusega 1877. aastal Suur-Ameerika ja selle paralleeltänavast siis vastavalt Väike-Ameerika. Ju siis Uuele Maailmale kui omaette piirkonnale nimepanek polnudki teab kui keeruline peamurdmine.

Priit Raudkivi